

MA'RIFATPARVARLIK: MOHIYAT, MAZMUN VA FALSAFIY ASOSLAR

Jo'raboyeva Ruxsora Muhiddinjon qizi

Kirish

Ma'rifatparvarlik insoniyat tafakkuri tarixida eng muhim ijtimoiy-falsafiy oqimlardan biridir. U insonni ma'naviy va aqliy kamolot sari yetaklovchi, jamiyatni ilm va tafakkur asosida rivojlantirishga chorlovchi g'oyaviy tizim sifatida shakllangan. "Ma'rifat" tushunchasi arabcha "*arafa*" — "bilish, anglash" ildizidan kelib chiqqan bo'lib, falsafiy jihatdan **bilim orqali haqiqatni anglash va jamiyatni yuksaltirish jarayonini** ifodalaydi.

Ma'rifatparvarlikning falsafiy mohiyati insonni bilish sub'ekti sifatida anglash, aqlni jamiyat taraqqiyotining markaziga qo'yish va ma'naviy qadriyatlarni yangilashga qaratilgan. Inson tafakkurida u gnoseologik (bilish nazariyasi), aksiologik (qadriyatshunoslik) va antropologik (inson mohiyatini anglash) konsepsiyalar bilan uzviy bog'liqdir.

Sharq tafakkurida ma'rifatparvarlik "komil inson" konsepsiyasi, "ilm va amal birligi" tamoyili orqali talqin etilgan. G'arbda esa u "ratsional tafakkur", "ilmiy bilish" va "inson erkinligi" g'oyalari asosida shakllangan. Shu bois, ma'rifatparvarlik — bu nafaqat tarixiy hodisa, balki inson tafakkurining falsafiy-gnoseologik evolyutsiyasining bosqichidir.

Asosiy qism**1. Ma'rifatparvarlik tushunchasining falsafiy mohiyati**

Ma'rifatparvarlik falsafasi insonni bilish faoliyatining markaziga qo'yadi. Falsafiy nuqtai nazardan, bu jarayon **ontologik** (borliqni bilish), **gnoseologik** (bilish usuli) va **aksiologik** (bilimning qadriyati) darajalarda ifodalanadi.

Sharq mutafakkirlaridan **Forobiy** "Fozil shahar ahli" asarida bilimni adolatli jamiyatni tashkil etuvchi asosiy kuch sifatida talqin qiladi. Unga ko'ra, "fozil jamiyat"ning bosh maqsadi insonni ma'rifat orqali komillikka yetkazishdir.

Ibn Sino esa "Donishnoma" asarida bilishni "ruhiy mukammallikning eng oliy shakli" deb baholaydi. Unga ko'ra, inson o'z ma'rifati orqali tabiat va mavjudot mohiyatiga yaqinlashadi. Bu g'oya **gnoseologik realizm** tamoyiliga asoslanadi — ya'ni haqiqatni bilish aql orqali amalga oshadi.

G'arb falsafasida **Rene Dekart**ning "Cogito ergo sum" ("Men o'ylayman, demak, mavjudman") iborasi ma'rifatparvarlikning epistemologik markaziga aylandi. Bu fikr insonni bilish jarayonining faol sub'ekti sifatida ko'rsatdi. **Immanuil Kant** esa "Aql insonni o'z bilmasligidan ozod etuvchi kuchdir" deb ta'kidlab, ma'rifatparvarlikni erkin tafakkur falsafasi darajasiga ko'tardi.

2. Ma'rifatparvarlikning aksiologik mazmuni: ilm va axloq birligi

Ma'rifatparvarlik faqat bilimga asoslangan emas — u **axloqiy-ma'naviy qadriyatlar** bilan uyg'unlashgan falsafiy tizimdir. Sharq tafakkurida bu tamoyil “**ilm va amal birligi**” konsepsiyasi bilan ifodalangan.

Alisher Navoiy “Mahbub ul-qulub”da shunday deydi: “Ilm amalsiz bo'lsa, tan nurdan judo bo'lur.” Bu, falsafiy tilda aytganda, **aksiologik sintez** — ya'ni bilimning qadri faqat uning inson va jamiyat uchun foydali bo'lishi bilan belgilanadi.

G'arbda **Volter, Didro, Rousseau** singari faylasuflar ham “bilim – insonni ozod etuvchi, lekin axloqiy tamoyilsiz halokatli kuch” degan fikrni ilgari surdilar. Shu bois, ma'rifatparvarlik g'oyasi axloqiy mas'uliyatni bilim bilan birlashtirishni talab qiladi. Bu esa uni **aksiosentrik falsafa** — ya'ni qadriyat markazli tafakkur tizimiga aylantiradi.

3. O'zbek ma'rifatparvarlik tafakkuri va uning falsafiy manbalari

XIX asr oxiri — XX asr boshlarida Markaziy Osiyoda **jadidchilik harakati** milliy ma'rifatparvarlikning eng yuksak bosqichini boshlab berdi. **Ismoil G'aspirali, Abdulla Avloniy, Mahmudxo'ja Behbudiy, Abdurauf Fitrat** kabi ma'rifatparvar ziyolilar ilm, tafakkur va ma'naviyatni millat taraqqiyotining tayanchi deb bildilar.

Avloniy “Turkiy guliston yoxud axloq”da “Ilm – hayot chirog'i, ma'rifat – millat najoti” degan tamoyilni ilgari suradi. Bu fikr falsafiy jihatdan **ma'naviy-ontologik determinizm** — ya'ni ma'naviyat va bilim o'rtasidagi sababiy bog'liqlikni ifodalaydi.

Fitrat esa “Ruhiiy uyg'onish” konsepsiyasini ishlab chiqib, ma'rifatni milliy o'zlikni anglash bilan bog'ladi. Shu bois o'zbek ma'rifatparvarligi nafaqat ilmiy, balki **milliy-falsafiy uyg'onish** harakati sifatida shakllandi.

4. Zamonaviy ma'rifatparvarlik: inson kapitali va ma'naviy barqarorlik

XXI asrda ma'rifatparvarlik g'oyasi yangi bosqichga ko'tarildi. Zamonaviy falsafada u **axborot sivilizatsiyasi, inson kapitali, intellektual jamiyat va barqaror rivojlanish falsafasi** bilan bevosita bog'lanadi.

Raqamli asrda ma'rifat nafaqat axborot yig'ish, balki **axloqiy tafakkur asosida axborotni qayta talqin etish** qobiliyatini bildiradi. Shu sababli zamonaviy ma'rifatparvarlik — bu “axborotli inson” emas, balki “mas'uliyatli inson” konsepsiyasidir.

Falsafiy nuqtai nazardan, bu jarayon **aksiologik transformatsiya** deb ataladi — ya'ni bilimdan ma'naviy qadriyatga o'tish jarayoni. Shu jihatdan, hozirgi global davrda ma'rifatparvarlik insoniyat taraqqiyotining ma'naviy tayanchi sifatida dolzarb ahamiyat kasb etmoqda.

Xulosa

Ma'rifatparvarlik g'oyasi inson tafakkurining eng yuksak bosqichini — **ongli, axloqiy va mas'uliyatli bilish faoliyatini** ifodalaydi. U gnoseologik jihatdan haqiqatni izlash, aksiologik jihatdan qadriyat yaratish, antropologik jihatdan esa insonni ma'naviy komillikka yetkazish jarayonidir.

Sharq va G'arb falsafasidagi turlicha talqinlar mohiyat e'tibori bilan yagona maqsadga — insonni ma'rifat orqali mukammallashtirishga xizmat qiladi. O'zbek ma'rifatparvarlik maktabi esa bu g'oyani milliy o'zlik, ma'naviyat va ezgulik bilan boyitgan.

Bugungi kunda ma'rifatparvarlik faqat ilmiy yoki tarixiy tushuncha emas, balki insoniyatning axloqiy-intellektual barqarorligini ta'minlovchi falsafiy paradigma sifatida dolzarbligini saqlab qolmoqda.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Forobiy A.N. *Fozil shahar aholisining nazariyalari haqida*. — Toshkent: G'. G'ulom nashriyoti, 1993.
2. Ibn Sino. *Donishnoma*. — Toshkent: Fan, 1980.
3. Alisher Navoiy. *Mahbub ul-qulub*. — Toshkent: G'. G'ulom nashriyoti, 1983.
4. Kant I. *Critique of Pure Reason*. — London: Cambridge University Press, 1998.
5. Voltaire. *Philosophical Dictionary*. — Oxford University Press, 2002.
6. Avloniy A. *Turkiy guliston yoxud axloq*. — Toshkent: O'qituvchi, 1992.
7. Behbudiy M. *Tanlangan asarlar*. — Samarqand: Zarafshon, 1994.
8. Fitrat A. *Milliy uyg'onish g'oyalari*. — Toshkent: Ma'naviyat, 2001.
9. G'afurov R. *Sharq falsafasi va ma'naviyat asoslari*. — Toshkent: Fan, 2018.
10. Karimov I.A. *Yuksak ma'naviyat – yengilmas kuch*. — Toshkent: Ma'naviyat, 2008.
11. Habermas J. *The Structural Transformation of the Public Sphere*. — MIT Press, 1991.